

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

TÜRK KÜLTÜRÜ

SAYI 21

AYLIK DERGİ

TEMMUZ 1964

KIRIM TÜRK YURDUNUN YOK EDİLiŞİ

Prof. Dr. Halil İnalcık

Kırım yarım adası ve Karadeniz kuzeyindeki bozkırlar en az bin beşyüz yıllık bir Türk yurdudur ve ancak son yüzelli sene içinde amansız bir yoketme politikası ile bu hâkim vasfını, Türklüğünü kaybetmiştir. M. S. 374'de Muncuk idaresinde bu bölgeye giren Hunlardan sonra birbiri ardından gelen Türk kavimleri burada imparatorluklar kurmuşlar, birbirleriyle karışarak küçük büyük siyasî birliklere vücut vermişlerdir. Orta Asya'dan gelen bu boylardan bir kısmı Balkanlara geçmiş bulunmakla beraber büyük bir kısmı bu bölgede kalmışlardır. Kuzeydeki steplerden dar bir berzahla ayrılan Kırım yarımadası ise bir kale gibi, yenilen Türk boylarının sığındığı ve yerleştiği bir bölge olmuştur. Burada devlet kurmuş Türk boyları arasında, şehirleri ve ticaret merkezleri ile büyük bir medenî varlık gösteren Hazar (Kazar) Türkleri, Kırım'da uzun zaman kalmışlar ve buraya kendi adlarını vermişlerdir. Yukarı Orta Çağda Kırım yarımadasını, İtalyanlar *Hazarya* veya *Gazaria*, Anadolu Türkleri *Bilâd-i Hazar* adı ile anmakta idiler. XI. asırdan sonra bu bölgedeki Türkler, kuvvetli bir Türk boyunun, Kıpçakların kurduğu büyük imparatorluğa dahil oldular. 1239'da Moğollar bu Kıpçak İmparatorluğu yerini alınca Kırım ve Kıpçak bozkırını, Altın Ordu İmparatorluğu içinde özel bir yer aldı. Bilhassa 13. asrın ikinci yarısında *Nogay* beyin idaresi altında âdeta bağımsız bir duruma geldi. Bu devirde Anadolu ve güney müslüman memleketleri ile sıkı kültür ve ticaret münasebetleri olan Kırım; İslâmiyetin başlıca medenî merkezlerinden biri haline geldi. Kırım ve Kıpçak bozkırlarına Altın Ordu devrinde gelen Moğol nüfusu, Anadolu'ya gelip yerleşen Moğol grupları gibi, ordu ile gelmiş belli sayıda ufak topluluklardan ibaretti. Bunlar da büyük Türk kitlesi içinde sür'atle eridiler. Fakat siyasî hâkimiyet, «Tatar» adı ile tanınan Moğollar elinde olduğundan Altın Ordu'ya tâbi bölgedeki bütün Türklere bu devirde *Tatar* ismi verildi ve bu ad *Kuzey Türkleri* için ortak bir ad olarak yerleşip kaldı.

Daha Moğolların bu bölgede ilk görünüşleri sırasında Anadolu Türklüğü ile Kırım arasında siyasî bağlar kurulmuştur. 1223'de *Anadolu Selçuklu Sultanı*, Kırım'da mühim ticaret limanı Sudak ve havalisini Selçuk hâkimiyeti altına sokmağa karar verdi. Hüsâmeddin Çoban Bey, bir deniz seferi ile, bu-

nu başarı ile uyguladı. Kırım ile Anadolu Türklüğü arasındaki bu yakınlık ve bağlılık, daha sonraki asırlarda gittikçe kuvvetlenecek ve nihayet iki memleket, Osmanlı devrinde birleşeceklerdir. Bilindiği üzere Kırım'ın güney kıyılarında Cenevizliler elinde olan yalı boyu ve limanlar 1475'te Fâtih Sultan Mehmed tarafından fethedilecek ve aynı tarihte Kırım Hanlığı bu büyük Türk hükümdarının himayesini tanıyacaktı. Osmanlı padişahlarının himayesi sayesinde ki, bu Türk yurdu daha üç asır kuzeyden gelen istilâlara karşı koyabilecek ve bölgedeki diğer Türk devletlerinin âkıbetinden kurtulacaktır.

Altın Ordu Hanlığının parçalanmasından sonra kurulan devletler arasında güneyde Kıpçak bozkırında (Dobruca'dan Hazar Denizine kadar uzayan bozkır bölgesi) ve Kırım'da *Kırım Hanlığı* (Kuruluşu 1395'lerde) kuzeyde *Moskova Büyük Dükalığı* vardı. Bunlar 15. yüzyılda Altın Ordu Hanlarına karşı mücadele ettiler. Kırım Hanları kendilerini Altın Ordu'nun meşrû vârisi saydıklarından, Volga havzasında ve bütün Doğu Avrupa'da üstünlük ve hâkimiyet iddiasında bulundular. Bunun için 16. asırda Moskofları karşılarında buldular ve Moskof yayılışına şiddetle karşı koydular. 1521'de Mehmed Giray Han, Moskova'ya kadar ilerledi ve şehri ateşe verdi, Büyük Dükayı yıllık vergi ödemeye mecbur etti. Rus tarihçileri Kırım Hanlığının belirli bir siyasi gaye için yaptığı bu mücadeleyi küçümsemek maksadıyla bütün bu akınları bayağı çapullar şeklinde göstermeye yeltenirler ve böylece Rus devletlerinin yaptıkları korkunç yoketme çabalarını örtmeğe çalışırlar. Osmanlılar da ilk defa olarak 1534'te kuzeyde Kırım Hanlarının Moskoflara karşı yaptıkları bu siyaseti desteklemeye karar vermişlerdir. Bunun ilk sonucu 1569 yılında ortak Kırım - Osmanlı kuvvetlerinin, Rusları Volga havzasından atmak için, bir sefer yapmalarındır. Bu büyük seferin hedeflerinden biri, Volga - Don ırmakları arasında bir kanal açmaktır. Osmanlılar ertesi yıl Kıbrıs seferi dolayısıyla Akdeniz'de ziyadesi ile meşgul olduklarından kuzey seferinin sonunu getiremediler ve Moskoflar da Volga havzasında kaldılar.

Volga Havzasının zaptı, Rusların Türk ülkeleri zararına yayılışının birinci safhasını gösterir. Bu ilerleyiş onlara, doğuda Sibiryâ ve Orta Asya, güneyde Kafkasya'nın kapısını vermiş oluyordu. Bununla beraber Kırım Türkleri mücadeleyi bırakmadılar; 1571'de Devlet Giray Han (Taht-Algan) ve 1591'de Bora Gazi Giray Han Moskova önlerine kadar ilerlediler.

Kırım Hanlığı Kuzey Kafkasya'dan batıda Besarabya'ya kadar bozkırları ve burada yaşayan çeşitli Türk boylarını hâkimiyeti altında tutuyordu. Fakat Hanlığın asıl kuvvet merkezi Kırım yarımadasındaydı. Osmanlı İmparatorluğunun çöküş devrinde Kırım Hanlığı kuvvetleri İran ve Macaristan harp alanlarında canla başla savaştıkları gibi kuzeyden gelen tehlikeye karşı büyük Türk yurdu için bir kalkan, bir «Sedd-i sedîd» vazifesi gördü. 17 nci asırda Evliya Çelebi (Cilt VII, s. 534) diyor ki: Kırımlılar Moskoflara karşı mütemedi gazâ, cihâd yapmasalar Ruslar «Devlet-i Âl-i Osman'a

rahat vermeyip maazallâh Kırım'ı dahi istilâ eder... bu kâfirden Devlet-i Aliyeye zarar-ı azîm terettüp edeceğini ukalâ (akıllı kimseler) cezm ediyorlar».

16. - 17. asırlarda eski Kıpçak bozkırında Kazakların kuvvetlenmesi ve güneye doğru yayılışı, kuzey Türk yurdu için en felâketli sonuçlar doğuran bir tarihi gelişme olmuştur. Moskof çarları kısa zamanda kendilerini bu Kazakların koruyucusu durumuna getirdiler. Kara Mustafa Paşa'nın 1678'de Ruslara karşı büyük Cihrin (Çigrin) seferi bu tehlikeyi önlemek, Kazakları Osmanlı hâkimiyeti altına sokmak için yapılmıştır. Fakat az sonra girilen Viyana seferi ve Macaristan'da uzayıp giden savaşlar bunu bir sonuca erdirmeye imkân bırakmamıştır. Böylece Ruslar, bu tarihlerde, güneye doğru nüfuz ve hâkimiyetlerini genişleterek Kırım Hanlığına ve Karadeniz'e sarktılar. *Bu ilerleyiş Rusların Türk ülkeleri aleyhine genişlemesinin ikinci safhasıdır.* Bundan sonra Rus saldırılarına doğrudan doğruya Kırım Hanlığı ve Karadeniz hedef olacaktır.

Ruslar bu saldırıya, ancak 1695'de, Osmanlı Devleti Viyana bozgunundan sonra Macaristan'daki harplerde bitkin bir hale geldiği zaman cesaret edebildiler. Deli Petro, Karadeniz'in kilidi Azak Kalesini ertesi yıl ele geçirmeye muvaffak oldu. Osmanlılar bu tarihten sonra büyük tehlikenin ne taraftan geldiğini açıkça gördüler.

Rus kuvvetleri ilk defa 1736'da Münnich kumandasında Kırım yarımadasını istilâ edebildiler. Bahçesaray zaptedilerek yakıldı; 2.000 ev ile Hanların sarayı kül oldu. Bu arada Selim Giray'ın kurduğu zengin kütüphane mahvoldu. Kalgayların merkezi Akmesjid aynı âkıbete uğradı. Ruslar Lascy idaresinde 1737 ve 1738 yıllarında da gelerek, tahribâta devam ettiler. Belgrad Muahedesi ile (1739), Ruslar Prut'ta geri verdikleri Azak kalesini tekrar ele geçirdiler. Şimdi Kırım yeni istilâlara açık bulunuyordu. Arslan Giray Han (1748 - 1756) yarımadaı müdafaa eden istihkâmları takviyeye itina etti. 1760'ta Rus Kazakları taarruz ettiler. Kabartay'da yeni rus kalelerinin inşası hanlığı bu taraftan da tehdit etmekte idi. Rusların Lehistan'da yerleşmesi ve Kırım hanına ait Balta şehrine sığınmış olan leh konfedere'lerini takip ile bu şehri zapt ve tahrip etmeleri, nihayet osmanlı padişahı tarafından harp ilânına sebep oldu.

1768 - 1774 harbi Kırım için felâket ile neticelenmiştir. 1769 yılı başında Kırım Giray Han'ın Besarabya'dan rus topraklarına muvaffakiyetli bir akınından sonra, rus orduları 1770'te Bucak'ı, 1771'de Prens Dolgorukiy idaresinde Kırım yarımadasını istilâ ettiler. Kırım hanı Selim Giray III. güçlükle kurtulup, İstanbul'a geldi. Bu harp esnasında Kırımlılar ile Osmanlılar arasında anlaşmazlıklar ve idaresizlikler hakkında osmanlı seraskerinin kâtibi Necati Efendi'nin hâtıraları dikkate değer tafsilât ihtivâ etmektedir (Tarih vesikaları, cild III, sayı 13-15). Bu ümitsiz durumda hanlığı Osmanlılardan tamamiyle bağımsız bir hâle getirmek isteyen mirzalar kuvvetli bir hale geldiler. 1772'de rus işgali altında toplanan kurultayda, Osmanlıların tâ-

yin ettiği Maksud Giray'ı tanımadılar ve Sahip Giray'ı Kırım'ın müstakil hanı seçtiler. Moskova'ya mirzalardan mürekkep bir heyet hareket etti. Küçük Kaynarca muahedesinin (21 Temmuz 1774), 3. maddesi ile «Kırım, Bucak, Kuban, Yedisan, Camboyluk ve Yediçkul (Yedicek) tatar ulusları... serbest ve tam mânası ile müstakil tanınacaklar, kendi rıza ve muvafakatleri ile Çengiz soyundan seçilecek hanların hükmü altında olacaklar ve hân herhangi bir yabancı devleti nazarı itibara almadan, onları kendi kadîm kanun ve âdetlerine göre idare edecek, bu sebeple ne Rusya ve ne de Bâbîâli hiç bir suretle mezkûr hânın intihabına ve tahta çıkışına karışmayacaklar... Kendi kendilerini idare eden ve Allâhtan başka kimseye tâbi olmayan bütün diğer devletlere yapılan aynı muameleyi yapacaklar; fakat tatarlar müslüman olduklarından ve sultan da islâmın halifesi sayıldığından, bu uluslar kendisine şeriâtın emrettiği şekilde muamele edecekler, bununla beraber bu, onların yukarıda teyid olunmuş siyasî ve mülki hürriyetlerini tehlikeye düşürmeyecek mahiyette olacaktır». Padişahı müslüman kırımlıların halifesi tanıyan bu madde tenakuz ihtiva ediyordu, bu suretle ilerideki güçlüklerin menbaı oldu. Kırım yarımadası ile Buğ ırmağından Kuban ırmağına kadar türkların oturdukları bölgeler müstakil Kırım hanının idaresinde bağımsız ilân edilmekle beraber, muahedenin diğer maddeleri ile Rusya mühim sevkülceş noktalarını, Azak denizi ağzının iki tarafında Yeni-Kale ve Kerç, Dnepr ağzında Kılburun kalesi ve etrafındaki hâlf arâziyi, büyük ve küçük Kabartayları imparatorluğuna ilhak ediyordu. Bu şartlar altında hanlığın bağımsız bir varlığa sahip olması imkâmı yok idi ve bu ileride yapılacak ilhakı kolaylaştırmak için bir siyaset hilesinden başka bir şey değil idi. Moskova'ya giden bağımsızlık taraftarı mirzalar ve Şahin Giray, Osmanlılara karşı bir âlet olarak kullanıldı. Diğer taraftan Osmanlılar da Özü (Oçakof) kalesini ellerinde muhafaza ediyorlar ve hilâfet maddesi sayesinde hanlığın bağıllığını devam ettirebileceklerini umuyorlardı. İki taraf da, istiklâlini teyid ettikleri devleti hi-maye altına almak için kapıyı açık bırakmışlardı. Bu durum Kırım'da korkunç bir iç harp doğurmuş ve memleketin felâketi ile neticelenmiştir.

Kurultay tarafından seçilen Sahip Giray Han II., Rusya tarafından gelen tehlikeyi görerek, çok geçmeden osmanlı taraftarı gruba tâbi oldu. Müslüman halkın ekseriyeti ve ulemâ, Osmanlılara karşı bağımsızlık dâvası güden mirzalardan ayrılıyordu. Beyler ayaklanarak, hanı İstanbul'a kaçmağa mecbur ettiler. Fakat tahta çıkarmak istedikleri Devlet Giray, ruslar tarafından desteklenen Şâhin Giray'ın taarruzlarına dayanamadı. Şâhin Giray, Taman'da yerleşerek, bir kısım mirzaları kendi tarafına çekmeğe muvafak olmuştu. 1776 yılı Ekiminde rus kuvvetlerinin yardımı ile Devlet Giray'ı mağlûp ve firara mecbur etti. Ruslar Or-Kapı'da da yerleştiler. Şâhin Giray, rusların bağımsız Kırım Hanlığı için vaad ve taahhütlerine inanmış görünmektedir. Rus ordusunda bulunarak, garp medeniyetini oldukça tanımış olan Şahin Giray, saf bir adamdı; Osmanlı halifesinden tamamıyla ayrıl-

mağı ve Rusya örneğine göre bir garp devleti yaratmağı düşünüyordu. Avrupa âdetlerini almak, ordusunu garp usûllerine göre tensik etmek, mirzaların feodal durumuna nihayet vermek istemesi ve vergileri arttırması umumî hoşnutsuzluk yarattı. Müslüman ahâli ona rusların ortağı bir kâfir gözü ile bakmağa başladı. Kırım'da ve Kuban'da bulunan ruslardan birçoğu halk tarafından katl-i âm edildi. Hücuma uğrayan Şâhin Giray, yaralı halde Bahçesaray'dan kaçıp, hâmilerinin yanına sığındı. İstanbul'da tâyin olunan Baht Giray, Osmanlı yardımcı kuvvetleri ile gelip, tahta çıktı. Çok geçmeden, Şâhin Giray, rus kuvvetleri sayesinde tekrar duruma hâkim oldu. Ruslar Ke-fe'yi ve diğer Kırım limanlarını işgal ettiler (1777 kışı). Şâhin Giray'a karşı padişahın gönderdiği Selim Giray'ın yaptığı iki teşebbüs de muvaffakiyetsizlik ile neticelendi (1778). Müslüman Kırım halkı şimdi kütle halinde Türkiye'ye kaçmakta idi. Ruslar onların yerine bu tarihte 75.000 kişilik bir muhacir kütlesi getirip yerleştirdiler. Memleket boşalmağa ve harabiye yüz tuttu (bu tarihe doğru yarım-âdanın nüfusu yarım milyon tahmin edilmekte idi; Howorth, *History of the Mongols*, s. 609).

Kırım'da durum Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında savaşı kaçınılmaz bir hâle getirmişti. İki taraf arasında başlayan müzakereler nihayet Aynalı-Kavak tenkihnamesi ile (10. Mart 1779) neticelenerek harp ihtimalini bir müddet için bertaraf etti; bu anlaşmada Kırım Hanının tam istiklâline ait Küçük Kaynarca Muahedesinin 3. maddesi açıklandıktan sonra, 3. ve 4. maddelerde ruslar 3 ay 20 gün içinde Kırım ve Taman'ı boşaltmağı ve hiç bir bahane ile yeniden bu yerlere asker sokmamağı taahhüt ettiler. Bâbıâli de aynı hususu ve tâyin edilen usûl dairesinde Şahin Giray'ı han tanımağı kabul etti. Ruslar bu şartları kabule mecburiyet duydular; zira padişahın tasdiki olmadıkça, Kırımlıların ekseriyeti Şâhin Giray'ı han tanımak istemiyordu. Öbür taraftan Osmanlı devleti de rus işgalinde bir Kırım görmektense müstakil bir Kırım'ı görmeğı tercih ve hanlık üzerinde hâkimiyetinin tamamile lâfzî bir hale gelmesini kabul ediyordu. Fakat aynı anlaşmanın 5. maddesinde Rusya Oçakof şimalindeki bölge üzerinde padişahın hâkimiyet, iddialarını kabul etmesi için, han nezdinde tavassut etmeğı vaad ediyordu. Bu kurnazca hazırlanmış bir madde idi. Ruslar, fi'len sahip oldukları bu arazi için, han ile padişahı ihtilâf haline sokmak ve kendileri hanın hâmileri görünmek maksadını gütmekte idiler. Anlaşmayı müteakip Osmanlı devleti Kuban ve Karadeniz kıyılarındaki Nogaylar ile Çerkezleri, kendi tebaası olduğu iddiası ile, Kırım hanlığından ayırmağa çalıştı. Bu suretle Osmanlılar, Kırım kendi kontrollerinden çıktığı için, hiç olmazsa, onun Karadeniz şimalindeki tâbi bölgelerini muhafazaya çalışıyorlardı. Rusya ise, ileride kendisi yutmak için, bu toprakların hanlığa bağlı kalmasında ısrar ediyordu. Kuban Türkleri, Şâhin Giray'a karşı ayaklandılar ve gönderdiği kuvvetleri yendiler. Kırım halkı da ayaklandığından, han tekrar Yenikale'ye, ruslara sığındı. Toplanan kurultay padişaha mahzarlar gönderdi (Eylül 1782). Beş yıl ön-

ce padişahın han gönderdiği Baht Giray tekrar ortaya çıktı. Fakat çok geçmeden, Şâhin Giray rus kuvvetleri ile geri geldi. Rus generali Potemkin, çoluk-çocuk ayırt etmeden, 30.000 Kırım'lıyı katliâm ettirdi (Howorth, 601) ve Kırım, çarlığın bir vilâyeti hâline getirildi (8 Nisan 1783). O zaman yeni bir harp açacak durumda olmayan Osmanlı devleti, 8 Ocak 1784'te İstanbul'da imzaladığı bir anlaşma ile, Kırım, Taman ve Kuban'ın Rusya'ya ilhakını tanıdı. Kuban nehri iki taraf arasında hudut sayıldı. 1787'ye doğru Osmanlı devleti için Rusya'ya karşı harp kaçınılmaz bir hale geldi. Kırım gibi müslüman bir memleketin çarların idaresine terkini kimse hazmedemiyor, bütün Karadeniz şimal kıyılarında yerleşen bu amansız düşmanın bizzat İstanbul için açık tehditleri (Katerina II., 1787'de Kırım'ı ziyaret etti) tahammül edilmez bir hal alıyordu. Osmanlılar için yeni savaşın gayesi Kırım'ı kurtarmak idi. Bu harp esnasında Şehbaz Giray ve sonra Baht Giray, han unvanı ile, osmanlı ordusunda Bucak Türkleri başında ruslara karşı savaştılar. Fakat mağlûp olan Osmanlı devleti Yaş muahedesi (1792) ile Dnester'e kadar ihtilâflı araziye Rusya'ya terketti. Rusya, Bucak (Besarabya)'ın da vaktiyle Kırım hanlarına tâbi olduğunu iddia etmekten geri kalmadı. Burasını ancak yeni bir harpten sonra 1812'de Bükreş muahedesi ile ele geçirdi. Bu suretle vaktiyle Kırım hanlığına tâbi Türk müslüman nüfusu ile meskûn bütün memleketler rus boyunduruğu altına düşmüş oldu.

1802'de Rus idaresinde Kırım *Tavrıda vilâyeti* adı altında, bağımsız idarî bir bölge hâline getirildi. Batıdan Oçakov (Özü kalesi), Dnepr kıyıları, kuzeyden Dnepr dirseği ve Konka çayı, doğudan ise Berda suyu ile hudutlanan karadaki geniş Nogay (Kıpçak) bozkırlarında teşkil olunan Dneprovsk, Melitopolsk ve Berdiansk kazaları da bu vilâyetlere eklenmiş idi. Bu vilâyet içindeki Kırım yarımadası ise, Or-Kapı, Gözleve, Akmescid, Kefe ve Yalta kazaları olarak beş idarî bölgeye ayrılmış idi. 1890 yılına doğru onbiri şehir olmak üzere, 2.509 meskûn mahalde, 400.000'e inmiş olan umumî nüfustan Türkler yayla kısmında %89, bozkırda ise, %50 nisbeti teşkil ediyorlardı. 1897 nüfus sayımına göre ise, Tavrıda vilâyetinin umumî nüfusu 1.443.566 olup, bunun 538.903'ü Kırım'da yaşamakta idi. Kırım'ın beş kazasından dördünde Türkler ekseriyet teşkil ediyorlardı. Tavrıda vilâyetinin karadaki kazaları dâhilinde de Türk nüfusu bulunuyordu. Kırım'ın Yalı boyundan karaya nakil ve iskân edilmiş olan ve türkçe konuşan hristiyan Kırımlıların sayısı büyük bir yekûn teşkil etmekte idi. Bu suretle Fransa'nın Kırım sefirî Baron de Tott'un 5.000.000 tahmin ettiği Kırım Hanlığı nüfusunun (*Mémoires sur les Turcs et les Tatares*, Amsterdam, 1875, IV) 1770'te 1.500.000'ini barındıran Kırım yarım adasında, XIX. asrın sonuna doğru yalnız 300.000 kadar bir Türk nüfusu kalmış olduğu düşünülürse Rus tehcir siyasetinin şümulü hakkında bir fikir edinilebilir. Rus istilâsı tahrip, müsadere, tehcir, kolonizasyon, kölelik rejimi ve ruslaştırma şeklinde kendisini göstermiş idi. Daha işgal ve ilhakın ilk yılında Kırım'dan kütle halinde muhaceret başlamıştır. Bu de-

yirde göç edenlerin sayısı 300.000 olarak tahmin edilmektedir. Potemkin 1784'te «dağlık ve çöl mıntakalarındaki bütün yerli tatarların yarımada-dan uzaklaştırılması» (Ahmed Özenbaşlı, *Çarlık hâkimiyetinde Kırım faciası ve yahut tatar hicretleri*, Akmeşcid, 1925) hususunda verdiği bir emre göre, Kırım Türkleri 24 saat içinde gösterilen yerlerden çıkacaklardı. İlk önce (1785 - 1788) deniz kıyılarına, iskelelere ve limanlara yakın yerlerde bulunan halk, Anadolu'ya ve Rumeli'ye göçetmek için, mal ve mülklerini yok bahasına ellerinden çıkararak kaçtılar. Giray sülâlesinin ahfadı ile memleketin ileri gelenleri bunlar arasında idiler. Potemkin Türklerden boşalan toprakları müsadere ederek, ordu erkânına, Rus zâdegânına, Ortodoks kilisesi mensuplarına, yüksek memurlara hediye etti. 1796 yılına kadar müsadere edilen toprakların miktarı 288.000 hektarı ve 1802'de ise 381.500 hektarı bulmuştu. 1784 - 1790 yıllarında göç feci bir safhaya girdi. 1800 yılına kadar devam eden bu göç esnasında 500.000 Kırım Türkü ana yurdunu terketmiş, bunlardan, Bâbüâli defterlerindeki kayıtlara göre, ancak 300.000'i Türkiye'ye ulaşabilmiş idi. Göçe tâbi tutulmayan Türklerin de toprakları ellerinden alınıyordu. Çoğu Rus ve Avrupalı olan gözlemcilere göre, Türk köylülerinin toprakları hâkimler, memurlar ve Kırım derebeyleri tarafından müsadere ediliyor, topraksız kalan köylüler, geniş ve münbit bozkırdan bereketsiz yaylaya sığınıyorlardı. Rusya'da hüküm süren kölelik nizamı yüzünden buraya, Rus köylüsü getiremeyen Potemkin Kırım'dan çıkarılan Türklerin yerine başka göçmenler çekmeği düşündü. 1784 - 1787'de Korsika, Livorna, Piza, Ceno-va ve Almanya'dan muhacirler getirildi. Fakat bunların mecmuu 160 kişiyi geçmemişti (Bol. sovet. entsiklopedia, XXXV, 308). Göç hareketi 1800 yılından sonra da devam etmiştir. Öteden beri hür yaşamağa alışan ve toprağın büyük bir kısmı kendisine ait olan Kırım köylüsü, mülkiyeti osmanlı hükümdarlarına, Kırım hanlarına, kalgalılara, beylere, mirzalara ve evkafa ait olan topraklarda bile hür olarak çalışır, hayvan besler, çift sürer ve karşılıklı anlaşma üzerine serbestçe vergisini öderdi. Yeni rejim, Rusya'da câri ve köylüyü eşya telâkki eden kölelik nizamı ile beraber gelmiş idi. Umumî vali Mihelson'un fikrine göre, hazineye geçen topraklardaki köylü «hazineye ait köylü» haline geliyor ve toprak ile beraber yeni sahiplerine köle olarak devir ve teslim olunuyordu. Köylü, toprağı ve mülkiyet hakkı ile beraber hürriyetini de kaybetmiş bulunuyordu. Bu esaretten kurtulmağa can atan köylüye yegâne kurtuluş yolu olarak Türkiye'ye muhaceret gösterilmekte ve başta müfti olmak üzere, Kırım eşrafının bu yoldaki teşviklerini çar hükûmeti resmen desteklemekte idi (Ahmed Özenbaşlı, s. 65-67). 1812 Napolyon seferinden sonra göç hareketi yeniden hızlandı. 1828'de 200.000 Türk, Kırım'ı terketmişti (Firdevs, *Tatar hicretleri*, bk. Yeni Dünya, 1924, sayı 118; Levitskiy, *Emigratsia kırımских tatar v Turtsiya*, bk. Vestnik Evropi, 1882, s. 606).

1854'ün son baharında harbiye nâzırı, imparatorun fermanına dayanarak, sahil boylarındaki bütün müslümanların Rusya'nın iç vilâyetlerine göç-

melerini emretti. Görünüşte Kırım Harbi (1853-1856) dolayısıyla ittihaz edilen bu tedbir hakikatte Kırım'ı türklerden tamamiyle boşaltmak gayesini güdüyordu. Göç umumi bir şekil almış idi. 1860-1862 yıllarındaki göç hareketi şiddetini bir kat daha artırdı. Resmi malûmata göre, yalnız bu iki yıl zarfında 141.667 Türk, Kırım'dan hicret etmiştir. Or-Kapı bozkırında yaşayan Nogaylar da bu göçe katılmış olduğundan yine resmî istatistiğe göre, göç edenlerin sayısı 231.177 kişiyi bulmuş idi. Fakat birçok aile ve kabileler kaydolunmadan göçtükleri için, göçenlerin hakiki sayısı daha çok idi. Gaspıralı İsmail Bey'e göre (*Muhaceret-i muntazama*, Türk Yurdu, II, 706-713), XX. asrın başına kadar Kırım'dan bir milyon veya 1 milyon 500 bin Türk hicret etmiştir. Bu yüzden 1870'te yalnız Or kazasında 320 köyden 287'si boşalmış, bunun 244'ü ıssız kalmış idi. Kırım Türklerinin terkettikleri köylerin sayısı 687 olup, bunlardan 315'i tamamiyle boş kalmış ve harap olmuştur (A. Özenbaşı, s. 86; Bol, sov. ents., XXXV, 309). Buna rağmen 1895'te Kırım'ın 400.000 nüfusu içinde ruslar %6.28, ukraynalılar %16.2, almanlar %6.22, yahudiler %5.19, rumlar %5.0, bulgarlar %2.73, ermeniler %2.49, mütebakisini türkler teşkil etmekte idi. Eskiden köylünün elinde bulunan 1.672.343 hektar hususi arazi-den yalnız 321.977 hektar kalmıştı. 28.977 köylü tamamiyle topraksızdı (Bk. Mirza Bala, Kırım, I-A, cüz 64, s. 756-758).